

POLISH ACADEMY OF SCIENCES
L.&A. BIRKENMAJER INSTITUTE OF THE HISTORY OF SCIENCE
TEAM FOR THE HISTORY OF CARTOGRAPHY
THE STATE ARCHIVE OF THE CAPITAL CITY OF WARSAW
THE WARSAW SURVEYING COMPANY
SOCIETY OF FRIENDS
OF ARCHIVE OF THE CAPITAL CITY OF WARSAW

Z DZIEJÓW KARTOGRAFII
Tom XV

DAWNA
KARTOGRAFIA MIAST

FROM THE HISTORY OF CARTOGRAPHY
Volume XV

OLD CARTOGRAPHY
OF TOWNS

Edited by
JERZY OSTROWSKI and PAWEŁ E. WESZPIŃSKI

WARSZAWA 2011

INSTYTUT HISTORII NAUKI im. L. i A. Birkenmajerów
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
ZESPÓŁ HISTORII KARTOGRAFII
ARCHIWUM PAŃSTWOWE M.ST. WARSZAWY
WARSZAWSKIE PRZEDSIĘBIORSTWO GEODEZYJNE S.A.
STOWARZYSZENIE PRZYJACIÓŁ
ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO M.ST. WARSZAWY

Z DZIEJÓW KARTOGRAFII
Tom XV

DAWNA
KARTOGRAFIA MIAST

Pod redakcją
JERZEGO OSTROWSKIEGO i PAWŁA E. WESZPIŃSKIEGO

WARSZAWA 2011

Opracowanie redakcyjne
Jerzy Ostrowski, Paweł E. Weszpiński

Recenzenci
Prof. dr hab. Stanisław Alexandrowicz
Prof. dr hab. Mieczysław Sirko

Redakcja techniczna i łamanie
Paulina Waszkiewicz

Weryfikacja językowa
Joanna Dojnik

Tłumaczenie przedmowy i streszczeń na język angielski
Agata i Małgorzata Bernatowicz oraz autorzy

Tłumaczenie artykułów rosyjskojęzycznych na język polski
Paweł E. Weszpiński

Projekt okładki
Paweł E. Weszpiński

Publikacja dofinansowana ze środków
Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii

Wydawnictwa IHN PAN
Nowy Świat 72 00-330 Warszawa
tel. 22 6572714
e-mail: ihn@ihnpan.waw.pl

© by: IHN PAN, APW, WPG S.A., SP APW

ISSN: 0138-0850

ISBN:
978-83-86062-06-5
978-83-928532-7-5
978-83-933852-0-1
978-83-921836-7-9

Druk i oprawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego
Druk ukończono w grudniu 2011

SPIS TREŚCI

<i>Jerzy Ostrowski, Paweł E. Wespiański</i> Przedmowa	13
*	
<i>Lucyna Szaniawska</i> Znaki graficzne miast stosowane na mapach do końca XVIII wieku	21
<i>Jarosław Luczyński</i> Miasta Rzeczypospolitej na planach i widokach w <i>Civitates Orbis Terrarum</i> Georga Brauna i Franza Hogenberga (rozważania nad treścią ikonograficzną)	59
<i>Ewa Szykiewicz</i> Plan Wrocławia Bartla Weihnera (ojca) i Bartla Weihnera (syna) z 1562 roku – jego zawartość informacyjna, wiarygodność i przydatność	85
<i>Radosław Skrzycki</i> Rękopiśmienne plany Szczecina Gerharda Corneliusa von Walrave z pierwszej połowy XVIII wieku w zbiorach Muzeum Narodowego w Szczecinie	95
<i>Anna Osowska</i> Plany i widoki miast w kartograficznej kolekcji Machnickich	113
**	
<i>Dorota Gazicka-Wójciewicz, Irena Grzybowska</i> Najstarsze plany miast polskich w zbiorach Centralnej Biblioteki Geografii i Ochrony Środowiska IGIPZ PAN	129
<i>Dorota Bartnik</i> Lindleyowskie plany wodociągów i kanalizacji miasta Łodzi w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego	137
<i>Krzysztof Grochowski</i> Dawne plany Poznania (do 1945 roku) w zbiorach Biblioteki Raczyńskich	153
<i>Janina Stolsik</i> Plany i widoki miast z okresu I Rzeczypospolitej w zasobie Archiwum Państwowego w Krakowie i ich twórcy	161
<i>Anna Sokół</i> Źródła kartograficzne do historii miast do końca XVIII wieku do 1918 roku w zasobie Archiwum Państwowego w Krakowie	185

<i>Dariusz Lorek</i> Mapa topograficzna <i>Urmesstischblätter</i> z lat 1828–1832 jako źródło informacji o przestrzeni miejskiej w Wielkopolsce	411

<i>Wiesław Sierażan</i> Zainteresowania dawną kartografią miejską Bernharda Schmida (1872–1947) – ostatniego niemieckiego konserwatora zabytków w Malborku	421
<i>Beata Konopska</i> Cenzura wobec polskich planów miast od zakończenia drugiej wojny światowej do podpisania Układu Warszawskiego	429

<i>Kamil Nieścioruk</i> Archiwalne materiały kartograficzne jako źródło informacji o przekształcaniach przestrzeni dawnej strefy podmiejskiej	445
<i>Katarzyna Kowalik, Jarosław Suchożebrski</i> Wykorzystanie archiwalnych map i planów do analizy zmian starorzeczy Wisły w okolicach Warszawy	455
<i>Wolfgang Kreft, Dariusz Przybytek, Grzegorz Strauchold</i> Projekt „Historyczno-topograficznego atlasu miast śląskich”	465
<i>Albina Mościcka, Marek Marzec</i> Archiwalia kartograficzne w badaniach naukowych na przykładzie zasobów Polska.pl	475
<i>Jacek Uchański, Piotr Falkowski</i> Nowoczesne narzędzia przekazu kartograficznego wykorzystujące fotograficzne dane źródłowe na przykładzie ortofotomapy zniszczonej działaniami wojennymi Warszawy	489
<i>Marek Ostrowski</i> Od Panoramy Warszawy Przełomu Tysiącleci do Warszawskiego Tryptyku Edukacyjnego i dalej	505
<i>Jaromir Kolejka</i> Dokumentacja kartograficzna krajobrazu poprzemysłowego (Streszczenie)	515
<i>Główny Urząd Geodezji i Kartografii</i> Rozwój kartografii w internecie a krajowy portal informacji przestrzennej	529
<i>Główny Urząd Geodezji i Kartografii</i> Baza Danych Obiektów Topograficznych jako referencyjne źródło danych dla kartografii	533

Список Литературы

Картографические материалы по городу Варшаве в фондах и коллекциях Российского государственного военно-исторического архива (обзор архивных фондов)	201
<i>Siergiej Nielipowicz</i> Materiały kartograficzne dotyczące Warszawy w zbiorach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowo-Historycznego	217

<i>Paweł E. Wespiański</i> Z badań obrazu zabudowy na dawnych planach Warszawy	223
<i>Teresa Krogulec</i> Artystyczne walory dawnych planów ze zbiorów Muzeum Historycznego m.st. Warszawy	241
<i>Henryk Bartoszewicz</i> Rewiry żydowskie w miastach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego w świetle map wielkoskalowych	259
<i>Adam Jankiewicz</i> Dawne plany miast – sytuacja rzeczywista czy projektowana? Na przykładzie <i>Delineacji</i> A. Hiża i H. Jędrzejewskiego z 1771 roku	289

<i>Andrzej Konias, Krzysztof Strzelecki</i> Dawne plany miasta Słupska od XVIII do końca XIX wieku	299
<i>Piotr Grabowski</i> Obraz rozwoju urbanistycznego i warunków przyrodniczych Olsztyna w XIX i XX wieku na planach miasta z lat 1800–1946	315
<i>Waldemar Spallek</i> Dawne plany małych miast górnośląskich na przykładzie Krapkowic	329
<i>Wojciech Zalewski</i> Rozwój Wrocławia w latach 1850–1939 w świetle archiwalnych materiałów kartograficznych	349
<i>Людмила Кильдюшевская</i> Санкт-Петербург. 300 лет на планах и картах	373
<i>Ludmila Kildiuszewska</i> Petersburg – 300 lat na planach i mapach	385

<i>Beata Medyńska-Gulij</i> Potencjał informacyjny map topograficznych z drugiej połowy XVIII wieku dla przestrzeni miast wielkopolskich	395

Jerzy Ostrowski

Piśmiennictwo o dawnych planach i widokach miast polskich 1983–2010 (Materiały do bibliografii)	537
I. Zagadnienia ogólne. Zbiory artykułów i referatów	539
II. O planach i widokach wielu różnych miast	
1. W obcych zbiorach kartograficznych	540
2. W polskich zbiorach kartograficznych	543
III. O planach i widokach jednego miasta	556
Indeks osób	579
Indeks miast	582

CONTENTS

<i>Jerzy Ostrowski, Paweł E. Weszpiński</i>	
Preface	17
*	
<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Town graphic symbols applied in medium- and small-scale maps until the end of the 18th century	21
<i>Jarosław Luczyński</i>	
Towns of the Polish-Lithuanian Commonwealth on the plans and panoramas in „Civitates Orbis Terrarum” by Georg Braun and Franz Hogenberg (some considerations of iconographic contents	59
<i>Ewa Szynkiewicz</i>	
Plan of the city of Wrocław made by Bartel Weihner and his son Bartel in 1562 – its contents, reliability and usability	85
<i>Radosław Skrycki</i>	
Manuscript maps of Stettin (Szczecin) by Gerhard Cornelius von Walgrave from the first half of 18th century in the collection of the National Museum in Szczecin	95
<i>Anna Osowska</i>	
Plans and views of towns in the cartographical collection of Machnizky family	113
**	
<i>Dorota Gazička-Wojtowicz, Irena Grzybowska</i>	
The oldest maps of Polish cities in the collection of the Central Library of Geography and Environmental Protection in Warsaw	129
<i>Dorota Bartnik</i>	
The Lindley plans of Łódź water supply and sewage system in the collection of Łódź University Library	137
<i>Krzysztof Grochowski</i>	
The old maps of Poznań (until 1945) in the collections of the Raczyński Library in Poznań	153
<i>Janina Stoksik</i>	
Maps and views of towns from the period of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the State Archives in Cracov, and their creators	161
<i>Anna Sokół</i>	
Cartographic sources for research on the history of towns from the late 18th century to 1918 in the State Archives in Cracow	185

<i>Wiesław Sieradzan</i>	
The interest of Bernhard Schmid (1872–1947) – the last German conservator Mariejburg (Malbork) – in old urban cartography	421
<i>Beata Konopka</i>	
Censorship of Polish city maps from the end of World War II to signing of the Warsaw Pact	429

<i>Kamil Nieścioruk</i>	
Cartographic archive materials as a source of information about space transformation in former suburban areas	445
<i>Katarzyna Kowalik, Jarosław Suchożebrski</i>	
The use of archival maps and plans for the analysis of changes in old river-beds of the Vistula River in the vicinity of Warsaw	455
<i>Wolfgang Kreft, Dariusz Przybytek, Grzegorz Strauchold</i>	
Project entitled „Historical and topographical atlas of Silesian towns” ..	465
<i>Albina Mościcka, Marek Marzec</i>	
Cartographic heritage in scientific research on the basis of Polska.pl portal resources	475
<i>Jacek Uchański, Piotr Falkowski</i>	
Modern tools of cartographic communication utilizing architectonic source data on the example of the orthophotomap of destroyed Warsaw	489
<i>Marek Ostrowski</i>	
From the Panorama of Warsaw at the Turn of the Millennium to the Warsaw Educational Triptych and ahead	505
<i>Jaromir Kolejka</i>	
Cartographic documentation of post-industrial landscape	515
<i>Head Office of Geodesy and Cartography</i>	
The development of cartography on the Internet and national spatial data portal	529
<i>Head Office of Geodesy and Cartography</i>	
The Database of Topographic Objects as a source of reference data for cartography	533

<i>Jerzy Ostrowski</i>	
Literature on the subject of old maps and views of Polish towns 1983–2010 (Materials for bibliography)	537
1. General issues. Collections of articles and papers	539

<i>Sergey Nelipovich</i>	
Cartographic sources concerning Warsaw in the collections of the Russian State Military-Historical Archives in Moscow	201

<i>Paweł E. Weszpiński</i>	
Excerpts from studies on images of built-up areas on old maps of Warsaw	223
<i>Teresa Krogulec</i>	
Artistic value of old city maps from the collection of the Historical Museum of Warsaw	241
<i>Henryk Bartoszewicz</i>	
Jewish districts in the towns of Duchy of Warsaw and Kingdom of Poland on large-scale maps	259
<i>Adam Jankiewicz</i>	
Old city maps. A real situation or a projected one? – based on the example of <i>Delineacya</i> by H. Hiż and H. Jędrzejowski from 1771	289

<i>Andrzej Konias, Krzysztof Strzelecki</i>	
Old city maps of Słupsk from the 18th to the end of 19th century	299
<i>Piotr Grabowski</i>	
Picture of urban development and natural features in Olsztyn (Allenstein) in the 19th and 20th centuries on city maps from 1800–1946 ..	315
<i>Waldemar Spallek</i>	
Old plans of small towns in Upper Silesia with plans of Krapkowice	329
<i>Wojciech Zalewski</i>	
The development of the city of Wrocław between 1850 and 1939 in accordance to archival cartographic materials	349
<i>Ludmila Kildyushevskaya</i>	
Saint Petersburg – 300 years of its presence on maps and plans	373

<i>Beata Medyńska-Gulij</i>	
The information potential of topographic maps from the second half of the 18th century as regards the space of cities and towns in Greater Poland	395
<i>Dariusz Lorek</i>	
The <i>Urmessschblätter</i> topographic map at the scale of 1:25 000 as a source of information about municipal space in Greater Poland ..	411

II. Publications concerning maps and views of various towns	
1. Held in map collections abroad	540
2. Held in map collections in Poland	543
III. Publications concerning maps and views of one town	556
Index of persons	579
Index of towns	582

Przedmowa

Miasto, szczególnie ukształtowane w kulturze europejskiej cechuje, mówiąc w dużym uproszczeniu, wyjątkowy charakter zagospodarowania przestrzeni jako obszaru intensywnie i planowo zabudowanego. Charakter ten jest dostrzegalny zwłaszcza w miastach dawnych, o jednoznacznie wyodrębnionej przestrzeni kontrastującej z dość odległymi wsiami oraz obszarami naturalnymi lub w niewielkim stopniu przekształconymi przez człowieka. Dawne miasta, wyraziście rysujące się w krajobrazie, pozwalały na charakterystyczne ich zobrazowanie na mapach i planach. Warto podkreślić, że do pokazania owej wyrazistości autorzy tych opracowań stosowali kartograficzne środki wyrazu o dużym izomorfizmie stosowanych znaków i kartowanych obiektów.

Rozwój miast, w tym wchłanianie przez nie dawnych terenów wiejskich, formujące przestrzeń opisywaną przez niektórych badaczy jako kontinuum miejsko-wiejskie, w znacznym stopniu osłabił wyrazistość przestrzeni miejskiej, a tym samym jej kartograficznego obrazu. Delimitacja funkcjonalnej granicy miasta, tak łatwa w przypadku otoczonego murami miasta średniowiecznego, stała się z czasem trudna do przeprowadzenia. Trudność ta miała i ma swój wyraz w kartowaniu przestrzeni miejskiej, zwłaszcza od XIX wieku aż po czasy współczesne.

Miasto i przestrzeń miejska od pewnego czasu są przedmiotem rosnącego zainteresowania przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych. Geografowie społeczno-ekonomiczni, geografowie fizyczni, kartografowie, socjologowie, historycy, archiwiści – to tylko przykłady przedstawicieli dyscyplin, którzy swoje dociekania kierują ku miastu. W licznych badaniach do poznania przestrzeni miejskiej wykorzystywane są źródła kartograficzne, często opracowania dawne. Artykuły zamieszczone w oddawanym czytelnikowi XV tomie serii „Z Dziejów Kartografii” są przykładem szerokiego zainteresowania dawnymi planami i widokami miast jako samoistnym przedmiotem badań, a także ważnym lub podstawowym źródłowym materiałem historycznym w pracach badawczych i dokumentacyjnych o różnym charakterze i zakresie.

Żywsze zainteresowanie dawnymi planami miast nastąpiło w naszym kraju dopiero w drugiej połowie XX wieku, przy czym nadal tylko wyjątkowo uwzględniono je w syntezach regionalnych z zakresu historii kartografii¹. Wcześniej prace na ten temat pojawiały się sporadycznie i dotyczyły – z paroma wyjątkami – planów dużych miast: Warszawy, Krakowa, Poznania, Lwowa i Wilna². Pierwszym ważnym przejawem zwrócenia uwagi na dokumentacyjną wartość dawnej

¹ Przede wszystkim w pracach S. Alexandrowicza *Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku*, Poznań 1972 i wyd. 2, Poznań 1989 oraz J. Szeligi *Rozwój kartografii Wybrzeża Gdańskiego do roku 1772*, Wrocław 1982.

² Możemy to stwierdzić przestudiowawszy bibliografię *Piśmiennictwo o dawnych planach miast polskich* U. Puckalanki i W. Wernerowej w: *Miasta, „Z Dziejów Kartografii”*, T. III, s. 218–275.

kartografii miejskiej był „Katalog źródeł kartograficznych do budowy miast polskich” publikowany przez Instytut Urbanistyki i Architektury w latach 1951–1962.

Zainteresowanie dawnymi planami miast znalazło także wyraz w pracach wyspecjalizowanego Zespołu Historii Kartografii, utworzonego w 1975 roku przy Instytucie Historii Nauki, Oświaty i Techniki (obecnie Instytut Historii Nauki) Polskiej Akademii Nauk. Już od początku problematyka kartografii miejskiej gościła na organizowanych przez ten zespół periodycznych konferencjach, a VI Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii, która odbyła się w Poznaniu w październiku 1980 roku, została zdominowana przez referaty o dawnych planach i widokach miast. Jej materiały stanowią główną część opublikowanego dwa lata później trzeciego tomu serii „Z Dziejów Kartografii” z dziewięcioma artykułami i bibliografią piśmiennictwa o dawnych planach i widokach polskich miast³.

W tematykę rozważań o miastach dawnych a także współczesnych wpisuje się XV tom serii „Z Dziejów Kartografii”. Publikacja, przygotowana siedemnaście lat od wydania poprzedniego tomu serii w całości poświęconego tej problematyce, jest świadectwem postępu badań, kierunków prowadzonych dociekań, dokumentuje stan zaawansowania wybranych prac badawczych oraz jest próbą zaprezentowania aktualnego dorobku w dziedzinie historii kartografii dotyczącej miast polskich. Tematyka i zakres opublikowanych artykułów rozwija problemy poruszone podczas XIII Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii, która została zorganizowana we wrześniu 2009 roku w warszawskiej dzielnicy Bielany pod patronatem Prezydent m.st. Warszawy oraz Głównego Geodety Kraju tradycyjnie przez Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN, tym razem wspólnie z Archiwum Państwowym m.st. Warszawy, Warszawskim Przedsiębiorstwem Geodezyjnym S.A. oraz Stowarzyszeniem Przyjaciół Archiwum Państwowego m.st. Warszawy. Wygłoszone na tej konferencji referaty i komunikaty oraz zaprezentowane postery stały się bazą do przygotowania przez ich autorów większości zamieszczonych tu artykułów.

Artykuły zebrane w XV tomie „Z Dziejów Kartografii” są, co prawda, pod względem treści podporządkowane w zasadzie ogólnemu tematowi, jakim jest dawna kartografia miast, ale mają dość zróżnicowany charakter. Znajdziemy tu prace dotyczące pojedynczych planów, przeglądy planów wybranych miast jako specyficznej formy przekazu informacji, wyniki badań nad rozwojem przestrzeni miejskiej z wykorzystaniem dawnych planów i map, oparte zarówno na pojedynczych obiektach, jak i całych kolekcjach. Artykuły zostały uporządkowane w takiej kolejności, aby tworzyły pewne określone grupy o zbliżonej tematyce i ujęciu treści, a w ich obrębie starano się przestrzegać chronologii powstawania opisywanych planów, map i widoków.

Pierwszą grupę otwiera wprowadzający artykuł Lucyny Szaniawskiej o przedstawianiu miast na dawnych mapach średnio- i małoskalowych od starożytności do końca XVIII wieku. W następnym Jarosław Łuczyński szczegółowo analizuje treść planów i widoków polskich miast zamieszczonych w znanym dziele *Civi-*

³ *Miasta. „Z Dziejów Kartografii”, T. III*, pod red. J. Janczaka i A. Tomczaka, Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN – Zespół Historii Kartografii, Miejska Biblioteka Publiczna im. Edwarda Raczyńskiego w Poznaniu, Warszawa 1984, 275 s.

tates Orbis Terrarum Georga Brauna i Franza Hogenberga (1572–1617). Z tej samej epoki pochodzi opisany przez Ewę Szynkiewicz najstarszy plan Wrocławia, wykonany przez Bartla Weihnera w 1562 roku, a w pierwszej połowie XVIII wieku powstały rękopiśmienne plany Gerharda Corneliusa von Walrave, scharakteryzowane przez Radosława Skryckiego. Do grupy tej zaliczono także artykuł Anny Osowskiej o licznych planach i widokach miast zamieszczonych w wielkim 7-tomowym sztucznym atlasie rodziny Machnizkich z 1737 roku, przechowywanym w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

Następne sześć artykułów to prezentacje dawnych planów i widoków miast w zbiorach kartograficznych wybranych bibliotek i archiwów: Centralnej Biblioteki Geografii i Ochrony Środowiska w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN (Dorota Gazicka-Wójtowicz i Irena Grzybowska), Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego (Dorota Bartnik), Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu (Krzysztof Grochowski), Archiwum Państwowego w Krakowie (dwa referaty – Janiny Stoksik i Anny Sokół) oraz szczególnie cenne obszerne zestawienie materiałów kartograficznych dotyczących Warszawy w zbiorach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowo-Historycznego w Moskwie (Siergiej Nielipowicz).

W trzeciej części zebrane są artykuły, zawierające analizę i ocenę wybranych aspektów dawnych planów lub prezentowanych na nich zagadnień: obrazu zabudowy Warszawy (Paweł E. Wespiański), walorów artystycznych (Teresa Krogulec), obrazu rewirów żydowskich na mapach wielkoskalowych w XIX wieku (Henryk Bartoszewicz) oraz przedstawiania zarówno sytuacji istniejącej jak i projektowanej na niektórych planach i możliwości ich nieprawidłowej interpretacji (Adam Jankiewicz).

Tematem kolejnej grupy pięciu artykułów jest rozwój przestrzenny wybranych miast zilustrowany archiwalnymi materiałami kartograficznymi. Andrzej Konias i Krzysztof Strzelecki opisują etapy tego rozwoju utrwalone na kilku planach Słupska, Piotr Grabowski dokonuje podobnej prezentacji rozwoju Olsztyna zobrazowanego na planach od początku XIX do połowy XX wieku, Waldemar Spallek opisuje dawne plany Krapkowic w województwie opolskim, wreszcie Wojciech Zalewski szczegółowo analizuje rozwój poszczególnych elementów zagospodarowania Wrocławia w latach 1850–1938, wykorzystując w tym celu bogate materiały archiwalne. Szczególne miejsce zajmuje tu przegląd dawnych planów Petersburga, dokonany przez Ludmiłę Kildiuszewską pod kątem ich roli jako dokumentów specyficznego rozwoju tego miasta, od początku budowanego i rozbudowywanego na podstawie projektów urbanistycznych.

Autorzy dwóch następnych artykułów nie zajmują się dawnymi planami miast, lecz obrazem ich przestrzeni na XVIII-wiecznych mapach topograficznych (Beata Medyńska-Gulij) i pruskiej mapie w skali 1:25 000 z lat 1828–1832 (Dariusz Lorek), w obu przypadkach ograniczając swoje badania do terytorium Wielkopolski.

W wiek XX przenoszą nas autorzy dwóch kolejnych artykułów. Wiesław Sieradzan przypomina postać Bernharda Schmida – zasłużonego konserwatora zabytków w Malborku przed 1945 rokiem i jego zainteresowania dawną kartografią miejską, a Beata Konopska odsłania mało znane kulisy działalności cenzury w odniesieniu do polskich planów miast w pierwszych latach po zakończeniu drugiej wojny światowej.

Najliczniejsza i najbardziej zróżnicowana jest ostatnia z wydzielonych grup, do której zaliczono siedem referatów i dwa teksty promocyjne. Artykuły dotyczą współczesnego wykorzystywania dawnych planów oraz zastosowania nowoczesnych technologii w różnych projektach związanych z prezentacją miast. Rozpoczynają tę grupę artykuły o wykorzystaniu map i planów archiwalnych w badaniach przekształceń dawnej strefy podmiejskiej, pokazanych na przykładzie Lublina (Kamil Nieścioruk) oraz do analizy zmian starorzeczy Wisły w Warszawie i okolicach (Katarzyna Kowalik i Jarosław Suchożebrski). Następnie trzyosobowy zespół autorów (Wolfgang Kraft, Dariusz Przybytek i Grzegorz Strauchold) prezentuje ambitny i znacznie już zaawansowany projekt historyczno-geograficznego atlasu miast Śląska, a Albina Mościcka i Marek Marzec zachęcają do korzystania w badaniach naukowych z map archiwalnych, publikowanych w postaci cyfrowej w portalu internetowym Polska.pl. Z kolei dwie oryginalne inicjatywy dotyczące Warszawy przybliżają czytelnikom Jacek Uhański i Piotr Falkowski, którzy piszą o wykorzystaniu dawnych fotografii lotniczych do opracowania mapy zniszczeń wojennych oraz Marek Ostrowski, opisujący nowatorską Panoramę Warszawy Przełomu Tysiącleci i jej kontynuację w formie wirtualnej bazy danych o dawnym i dzisiejszym mieście, wdrażaną już częściowo jako tzw. Warszawski Tryptyk Edukacyjny. Wreszcie w ostatnim artykule Jaromir Kolejka komentuje kartograficzną dokumentację krajobrazu przemysłowego w okolicy Berna w Republice Czeskiej.

Po artykułach zamieszczone są wspomniane już wyżej dwa krótkie teksty, promujące ważne projekty realizowane przez Główny Urząd Geodezji i Kartografii. Pierwszym jest GEOPORTAL 2, będący kontynuacją obecnej wersji portalu, dostępnego pod adresem www.geoportal.gov.pl, drugim zaś nowoczesna Georeferencyjna Baza Danych Obiektów Topograficznych wraz z systemem zarządzania tą bazą.

Tom zamyka bibliografia piśmiennictwa o dawnych planach i widokach polskich miast za lata 1983–2010, opracowana przez Jerzego Ostrowskiego. To liczące 314 pozycji zestawienie jest kontynuacją przytoczonego już w przypisie 2 analogicznego opracowania Urszuli Puckalanki i Wiesławy Wernerowej, obejmującego lata 1843–1982, zamieszczonego w trzecim tomie „Z Dziejów Kartografii”.

Różnorodność publikacji to również różnorodność instytucji, z którymi związani są autorzy artykułów. Reprezentują oni między innymi uniwersyteckie wydziały historyczne i geograficzne, instytuty Polskiej Akademii Nauk, archiwa państwowe, biblioteki i muzea. Ich prace powstały z wykorzystaniem warsztatu naukowego historyka, kartografa, geografa, archiwisty, bibliotekoznawcy, specjalisty z zakresu GIS i opracowań internetowych. Tak duża różnorodność naukowych profesji umożliwia czytelnikowi spojrzenie na dawne plany i widoki miast z różnych punktów widzenia. Różnorodność ta skutkuje także być może trudnym w odbiorze zróżnicowaniem leksykalnym artykułów. Jednak przeglądowość taka jest dużą wartością niniejszej publikacji, tak jak wartością samą w sobie jest fakt, że dawne plany i widoki miast są przedmiotem dociekań tak licznych dyscyplin.

Jerzy Ostrowski, Paweł E. Wespiński

Preface

Town, especially in European culture, is characterized, to put it very simply, by the unique type of spatial organization – it is an area developed intensively and according to a plan. It was particularly noticeable in the past, when towns had fixed and well-marked boundaries, and their clearly defined space contrasted with relatively distant villages and natural areas or areas only slightly modified by human activity. In former times towns were separate, distinct entities different from the surrounding countryside, and therefore could be represented on maps and plans in a characteristic way. It is worth noting that to show this distinctiveness authors of those maps used cartographic means with high level of isomorphism between symbols used and objects mapped.

Development of towns, which included absorbing previously rural areas and creating space described by some researchers as the rural-urban continuum, significantly blurred the distinctive character of urban space, and thus its cartographic image. Defining functional boundaries of a town, so easy in the case of walled medieval towns, has become difficult to conduct over time. This difficulty was and is reflected in the mapping of urban space, especially from the 19th century until the present day.

Town and urban space have been a subject of growing interest for scholars and researchers representing a variety of scientific disciplines. Economic and social geographers, physical geographers, cartographers, sociologists, historians, archivists – these are just a few examples of representatives from different scientific disciplines, whose research is oriented towards town. Cartographic sources, often historic ones, are used in numerous studies of urban space. The articles included in the 15th volume of the series “Z Dziejów Kartografii” (From the History of Cartography) exemplify the interest in old maps and views of towns as an autonomous object of study, and as an important or primary historical source material in research and documentation work of varying nature and scope.

Old maps of towns sparked more interest in Poland only in the second half of the 20th century, but still they were only occasionally considered in regional synthesis papers on the history of cartography. Earlier works on the subject of historic city maps appeared sporadically and – with few exceptions – dealt with maps of major cities: Warsaw, Cracow, Poznań, Lviv and Vilnius. “Catalogue of cartographic sources for the history of construction of Polish towns”, published by the Institute of Town Planning and Architecture between 1951 and 1962, was the first major sign that specialists started paying attention to the documentary value of the old cartography of towns.

Interest in old maps of towns was also reflected in the works of the specialist Team for the History of Cartography, established in 1975 within the Institute of the History of Science, Education and Technology (currently the Institute of the

History of Science) of the Polish Academy of Sciences. Right from the start the issues of urban cartography have been discussed at periodic conferences organized by this team. The 6th All-Polish Conference of the Historians of Cartography, held in Poznań in October 1980, was dominated by papers on old maps and views of towns. Proceedings of this conference form the main part of the third volume of the series “Z Dziejów Kartografii”, published four years later, containing nine articles and bibliography covering literature on old maps of Polish towns.

The 15th volume of the series “Z Dziejów Kartografii” is another important contribution to studies on the history of early and modern towns. This publication, prepared 27 years after the release of the third volume, which was entirely devoted to these issues, provides evidence of progress in research, identifies current directions of inquiry, examines the stage of development of selected research projects, and attempts to present the recent achievements in the field of the history of cartography concerning Polish towns. The published articles were written to elaborate on the issues raised during the 13th All-Polish Conference of the Historians of Cartography, held in September 2009 in the Warsaw district of Bielany under the auspices of the Mayor of Warsaw and General Surveyor of Poland, organized as usual by the Team for the History of Cartography within the Institute of the History of Science of the Polish Academy of Sciences, this time together with the State Archive of the Capital City of Warsaw, Warsaw Surveying Company and the Society of Friends of the State Archive of the Capital City of Warsaw. Papers, reports and posters presented at the conference formed the basis for most of the articles included in this volume.

All the articles collected in the 15th volume of the series “Z Dziejów Kartografii” are, in terms of content, related to the general theme, namely the old cartography of towns, but they are quite diverse in nature. Here the reader will find works dealing with single maps; reviews of maps of selected towns as a specific means of presenting information; results of research on the development of urban space based on old maps and plans, both single ones and entire collections. The articles are grouped into specific sections, according to subject and approach. Within these sections they are mostly organized according to the chronology of maps, plans and views they discuss.

The first section begins with an introductory article by Lucyna Szaniawska about representing towns on medium- and small-scale maps from antiquity to the end of the 18th century. In the next article, Jarosław Łuczyński examines in detail the content of maps and views of Polish towns included in the well-known work *Civitates Orbis Terrarum* by Georg Braun and Franz Hogenberg (1572–1617). The oldest map of Wrocław (Breslau), described by Ewa Szykiewicz, dates from the same period – it was made by Bartel Weihner in 1562, while Gerhard Cornelius von Walrave’s manuscript maps of Szczecin, described by Radosław Skrycki, were produced in the first half of the 18th century. This section also includes the article by Anna Osowska about numerous maps and views of towns contained in the great seven-volume atlas *factice* of the Machnizki family from 1737, held in the Wrocław University Library.

The next six articles present old maps and views of towns held in the cartographic collections of selected libraries and archives: the Central Library of Geography and Environmental Protection located in the Institute of Geography and Spatial Organization of the Polish Academy of Sciences (article by Dorota Gazicka-Wójtowicz and Irena Grzybowska), the Łódź University Library (article by Dorota Bartnik), the Raczyński Library in Poznań (article by Krzysztof Grochowski), the State Archives in Cracow (two papers – by Janina Stoksik and Anna Sokół). Moreover, there is a particularly valuable and comprehensive list of cartographic materials relating to Warsaw in the collections of the Russian State Military-Historical Archives in Moscow (article by Sergey Nelipowich).

The third section is comprised of articles which contain analysis and evaluation of selected aspects of old maps or information presented on them, such as the image of built-up areas of Warsaw (article by Paweł E. Wespiański); artistic value of maps (article by Teresa Krogulec); the image of Jewish districts on large-scale maps in the 19th century (article by Henryk Bartoszewicz); the existing situation, as well as proposed one presented simultaneously on some city maps and possible misinterpretation of such data (article by Adam Jankiewicz).

Authors of the five articles which constitute the next section, discuss the spatial development of selected towns illustrated with historic cartographic materials. Andrzej Konias and Krzysztof Strzelecki describe the stages of this development, recorded on a few maps of Słupsk. Similarly, Piotr Grabowski presents the development of Olsztyn depicted on maps dating from the beginning of the 19th to the mid-twentieth century. Waldemar Spallek describes old maps of the town of Krapkowice, situated in Opole voivodeship. Wojciech Zalewski examines in detail the development of particular elements of urban infrastructure in Wrocław (Breslau) in 1850–1938, drawing on extensive archival material. Particularly valuable is the article by Ludmila Kildyushevskaya, who examines old maps of Saint Petersburg with regard to their role in documenting the distinctive development of this city, which was designed by architects, built and developed according to a plan.

The next two articles do not deal with old maps of towns, but with the image of urban space on the eighteenth-century topographic maps (article by Beata Medyńska-Gulij) and on a Prussian map at the scale of 1:25 000 from 1828–1832 (article by Dariusz Lorek). In both cases the authors limit their research to the territory of Greater Poland (Wielkopolska).

Authors of the next two articles take the reader into the 20th century. Wiesław Sieradzan focuses on Bernhard Schmid – distinguished conservator of monuments in Malbork before 1945 and on Schmid's interest in the historical cartography of towns. Beata Konopska reveals some little-known facts related to the censorship of Polish town maps in the first years after the Second World War.

The largest and most diverse is the last section, containing seven papers and two promotional texts. The articles concern the contemporary use of old maps and the use of modern technology in various projects related to the presentation of towns. This section begins with articles on using archival maps and plans to examine the transformation of previously suburban areas, based on the example

of Lublin (article by Kamil Nieścioruk) and to analyze changes in old river-beds of the Vistula River in Warsaw and its vicinity (article by Katarzyna Kowalik and Jarosław Suchożębski). A team of three authors (Wolfgang Kreft, Dariusz Przybytek and Grzegorz Strauchold) presents an ambitious project entitled “Historical and topographical atlas of Silesian towns”, which is at a very advanced stage. Albina Mościcka and Marek Marzec encourage researchers to use archival maps, published in digital format on the website www.polska.pl. Then the readers are introduced to two original initiatives related to Warsaw: Jacek Uchański and Piotr Falkowski write about the use of historic aerial photographs to create a war damage map, and Marek Ostrowski describes an innovative project entitled “Panorama of Warsaw at the Turn of the Millennium”, and its continuation, i.e. a virtual database containing information about the city’s past and present – the latter project already partially implemented as the so-called Warsaw Education Triptych. Finally, in the last article Jaromir Kolejka comments on the cartographic documentation of post-industrial landscape around the city of Bern in the Czech Republic.

Following the articles are two short texts, already mentioned above, promoting important projects carried out by the Head Office of Geodesy and Cartography. The first project is GEOPORTAL 2, a continuation of the current version of the website available at www.geoportal.gov.pl. The second one is the modern Georeferential Database of Topographic Objects along with the database management system.

At the end of the volume is a bibliography covering literature on old maps and views of Polish towns published between 1983 and 2010, compiled by Jerzy Ostrowski. This list, containing 314 items, is a continuation of a similar list compiled by Urszula Puckalanka and Wiesława Wernerowa, covering the years 1843–1982, included in the third volume of the series “Z Dziejów Kartografii”.

A variety of articles means also a variety of institutions with which the authors of the articles are associated. They represent, among others, university departments of history and geography, institutes of the Polish Academy of Sciences, state archives, libraries and museums. Their works were written employing the methodological approach of a historian, cartographer, geographer, archivist, library scientist, and specialist in GIS and web publications. Such a huge variety of scientific professions allows the reader to look at old maps and views of towns from different perspectives. This variety also results in lexical diversity, which perhaps makes the articles slightly difficult to read. However, the value of this publication lies precisely in the fact that it is a good survey of relevant issues, with a wide range of topics covered by various authors. Furthermore, the fact that old maps and views of towns are the subject of inquiry for so many disciplines, has value in itself.

Jerzy Ostrowski, Paweł E. Wespiński